

A pozitív érzelmek konceptualizálásának néhány kérdése

A nyelv, mint alapvető mentális-szociológiai képződmény, sajátos kultúrachívum, amely az adott közösség anyagi és szellemi tapasztalatát, axiológiai rendszerét, világnézetét, magatartási mintáit, a világhoz fűződő emocionális viszonyát, tehát a világ modelljét tartalmazza. A nyelv grammatikai és lexikális struktúráiban, a közlések formáiban és jelentésében megnyilvánul a világ nyelvi képe, valamint az a mód, ahogyan az adott nyelv- és kultúrközösség felfogja és értelmezi ezt a világot. Ez a kép nem más, mint az objektív valóság alanyi interpretációja, amely soha nem lehet teljes. A világ ember általi felfogásában, a gondolatok létrejöttében és a beszéd produkciójában nagy szerepet játszanak a metaforák. Az egyes jelenségeknek a mások mintájára történő észlelése, kategorizálása, konceptualizálása és a nyelvben történő rögzítése, különösen az absztrakt jelenségek esetében, mélyen gyökerezik a tudatunkban, szorosan kapcsolódik az adott kultúrához, tehát tükröződik az adott nyelvben.

Az érzelmek olyan jelenségek, amelyeket nem lehet a nyelv segítségével, tehát szavakkal kifejezni. Az érzelem az, amit érzünk, és nem pedig az, amit átélünk a szavakban. A szavakban rögzíthetjük a gondolatainkat, de nem rögzíthetjük az érzelmeinket. A gondolatnak van struktúrája, amelyet rekonstruálhatunk a szavak segítségével, az érzelem pedig, természeténél fogva, nem rendelkezik struktúrával, tehát nyelvileg kifejezhetetlen. Annak ellenére, hogy nem tudjuk szó szerint leírni azt, amit átélünk, az érzelmekről beszélve nagymértékben vesszük igénybe a metaforákat, amelyek „másolják” a kész mintákat, a konvencionizált nyelvi formákat, egységeket, frazeologizmusokat stb. Elemzésük segít abban, hogy rekonstruálni tudjuk a konceptualizáció jelenségét, amely azonos a fogalmak jelentésével.

Egyes kutatók az érzelmet „olyan bonyolult mentális folyamatként értelmezik, amely kötelezően kihat az emberi testre oly módon, hogy felélénkíti vagy lelassítja a funkcionálását” (Nowakowska-Kempna 1995: 118). Más megfogalmazásban: az érzelem „olyan tudatállapot, amely az értékek átélésén alapul, és amely kötelezően olyan testi részvétellel függ össze, ahol az arckifejezés a központi idegrendszer működését tükrözi” (Nowakowska-Kempna 1995: 125). Az ÉKSz. szerint az érzelem az „a lelki jelenség, amelyben a környező világ jelenségeihez és önmagunkhoz való viszonyunk tükröződik”.

Úgy tűnik, hogy az érzelmek természete az ember számára nem teljesen érthető, ezért igyekeznek megközelíteni azt a nyelv segítségével oly módon, hogy általában megnevezi azokat a fiziológiai reakciókat, amelyeket a megfelelő cselekvések és viselkedési formák kísérnek. Ezt figyelembe véve jelen tanulmányunkban megkíséreljük kijelölni a pozitív érzelmek konceptualizációjának alapvető irányát. A nyelvi anyag azt mutatja, hogy e feladatunk elvégzéséhez a következő kognitív tartományokat (doméneket) szükséges előhívni:

1. a TÉR doménje (amelyet a MOZGÁS BELÜLRE és KÍVÜLRE, valamint a MOZGÁS FELFELÉ és LEFELÉ fogalma jellemez);
2. a LÁTÁS doménje;
3. a HŐMÉRSÉKLET doménje;

4. a NYOMÁS doménje;
5. a SZÍN doménje;
6. a TÁRGY doménje (azaz az érzelem pszeudotestként történő észlelése, például mint általában a TÁRGY, illetve, mint annak a konkrét formái, például a TARTÁLY, az ÉPÍTMÉNY, az ÉTEL stb.), amely szoros kapcsolatban áll a SZUBSZTANCIA doménnel (amely általában mint SZUBSZTANCIA, illetve, mint annak konkrét megnyilvánulása jelenik meg, például mint a VÍZ, a FOLYADÉK stb.);
7. az ÉLŐLÉNY (EMBER, VENDÉG, ÁLLAT) doménje;
8. a HATALOM doménje.

Már a kanti időktől kezdve az a meggyőződés vált általánossá, hogy a tér és az idő a külső világ ember általi észlelésének és leírásának fő formáit képezik. Innen ered az a jogos feltételezés, hogy ezeknek a formáknak tükröződnie kell a nyelvben is. Valójában minden természetes nyelvben elkülöníthetjük a specifikus lexikális és morfológiai elemeket, amelyek a térbeli relációkat fejezik ki (pl. grammatikai kategóriák és alakok [pl. eset], a prepozíciók, határozószók, affixumok, szintaktikai struktúrák és mondatok).

A térbeli dimenzió a konceptualizációs folyamatban alapvető szerepet játszik, és szoros kapcsolatban áll az úgynevezett térbeli orientációs metaforákkal (Lakoff, Johnson 1988: 36–42), amelyek a fogalmak többségénél az észlelésüket biztosítják olyan kategóriákban, mint: felfelé – lefelé; be – ki; eleje – háta; -hoz/-hez/-höz; -tól/-től; mélyen – sekélyen; központi – periferikus stb. Az érzelmeknek a térbeli dimenzióban történő konceptualizálásánál az emberi test, illetve a testrészek (leggyakrabban pedig a szív és a szem) olyan TARTÁLYKÉNT értelmeződnek, ahova az érzelmek bekerülnek (MOZGÁS BELÜLRE), benne vannak, és utána kívülre kerülnek ki (MOZGÁS KÍVÜLRE), például: *örömmel töltötte el; különös derű költözött a szemébe* (MNSz.); *vidámság költözött beléjük* (MNSz.); *És vidámság lakott a szemében* (MNSz.); *Mit tehetnék érted, hogy a szívedben öröm legyen* (MNSz.); *s dobolt bennem az öröm* (MNSz.); *szívemben csak öröm* (MNSz.); *csupa vidámság a lelke; ...erre még hatalmasabb öröm töltött be* (MNSz.); *...ahol beszökne szívembe egy kis szabad derű* (MNSz.); *...beugrottam és szívembe oly boldogság költözött* (MNSz.); *öröme van benne; belső gyermeki derű; ...boldogság árad szét lelkemben* (MNSz.); *Csendes öröm és elő-előbújó derűltség költözött belém...* (MNSz.); *...itt a boldogság a tenyérben...* (MNSz.); *...s szemünkben csillogott a régi derű* (MNSz.); *...villant belém az öröm...* (MNSz.); *A kópé vidámság megint az asszony felé villant; ha nem volna az emberben életöröm, semmit sem érne az élete;* stb.

A MOZGÁS KÍVÜLRE az olyan kifejezésekben tükröződik, mint például: *árad belőle a boldogság; sugárzik belőle az öröm; elszállt az öröm; elhagyta őt a boldogság; ...nagyon fáradt, de a lényéből sugárzó boldogság így még meghittebb lett...* (MNSz.); *a vidámság elszállt; elhagyta őt a friss derű; a mámor elszállt; kiül az öröm az arcára; ...boldog arccal állt, a boldogság kitelepedett az arcára...* (MNSz.); *a gyermek vidámsága az évek során eltűnik; kifejezi az örömet; örömet nyilvánít;* stb.

A MOZGÁS KÍVÜLRE az ember testének természetes megélnkülésével, aktivitásával függ össze, amely a serkentett emberi szervezetben keletkezett energiatöbbletnek köszönhető, például: *nem bír magával az örömtől; örömeiben majd fölveri a házat; örömeiben nem tud hová lenni; „Minden vérem fölpezsdült az örömtől”* (Mikszáth); *örömeiben alig fér a bőrébe(n); öröme derül; azt se tudja, hová legyen örömeiben; árad belőle a vidámság; árad a szeméből a boldogság; az öröm illan; öröm ragyog az arcán; túlaradó boldogság; Ha találkoztok, szeméből, arcáról sugárzik az öröm* (MNSz.); *az arc örömtől sugárzik; örömteli izgalom; árad belőle a jókedv és a derű; a boldogság boldog mosolyban mutatkozik; ...pukkad a vidámság, mint a vitorla...* (MNSz.); *„Az öröm ragyogása áradt el rajta”* (Gárdonyi); *öröme gerjed; a szíve repes az örömtől; derűt áraszt maga körül; derű ömlik el az arcán; a gyermek vígsága átragadt a szüleinek;* stb.

A mozgással kapcsolatos megnyilvánulások az érzelmek kifejezésének alapvető módját tükrözik, például: *nagyon ugrik örömeiben; ugrándozik, tombol örömeiben; öröme; tapsol öröme-*

ben; *táncra perdült örömeiben; az esküvői menet örömeiben végig dudálta az utat; stb.* Az örömtánc, mint tudjuk, más népekre és kultúrákra is jellemző ősi jelenség, amelyet, a tapsokon és ugrásokon kívül más tevékenységek is kísérnek, például a hang, a sírás, a kiáltás, a nevetés (amelyeket a térbeli dimenzióban úgy is értelmezhetünk, mint a testen kívülre kivetett valamit), például: *énekelt az örömtől; örömdal; örömhang; jókedv; nevetés; könny csillant a szemében az örömtől; „A boldogságtól ordítani tudnék, ha nem lennék ma egy kicsit rekedt”* (dalszöveg); *sír a boldogságtól; kacag a boldogságtól; sír örömeiben; az öröm könnye; örömrivalgás; örömsikoltás; örömmordítás; az örömtől kicsorduló könny; ujjong örömeiben; örömujjongás; kiáltott örömeiben; ódát zeng örömeiben; örömeiben dalra fakadt; örömkurjantás; örömkialtás; „Ha nem tudsz mást, mint eldalolni, | Saját fájdalommal s örömed: | Nincs rád szüksége a világnak”* (Petőfi); stb.

Érdeemes észrevenni, hogy az olyan szerkezetek, mint például: *örömuigrás; nagyot ugrik örömeiben* stb. arra utalnak, hogy a MOZGÁS KÍVÜLRE metafora egyben a MOZGÁS FELFELÉ-t is implikálja, amely a kultúrák többségében a JÓ az FELFELÉ metafora formájában axiológizálódott (lásd: Lakoff, Johnson 1988: 39 és a következők; Wierzbicka 1971: 122–5).

Az érzelmek az emberi szervezeten belüli mozgásként is felfoghatók, amiről az olyan szekvenciák tanúskodnak, mint például: *...boldogság árad szét lelkemben!* (MNSz.); stb.

Ehhez hozzá kell tenni azt is, hogy maguk az érzelmek is TARTÁLYKÉNT konceptualizálódhatnak, amit a következő példák illusztrálnak: *boldogságban él; boldogságban leledzik; az egész életét boldogságban töltötte; a boldogságban megtalálta az élet értelmét; nagy vidámságban éli az életét; üröm az örömben; váratlanul nagy boldogságban találta magát; ...idillikus pillanatokban a boldogság föltáru!* stb.

A LÁTÁS doménhez főként két metafora kapcsolódik: a SZEM, MINT AZ ÉRZELMEK TARTÁLYA és a SZEM A LÉLEK TÜKRE. Mind a két metaforát a következő kifejezésekben fedezhetjük fel: *És vidámság lakott a szemében* (MNSz.); *...s szemünkben csillogott a régi derű...* (MNSz.); *Szeme csupa derű és kristály* (MNSz.); *jóságos arcának, szemének derűje; ...különös derű költözött a szemébe* (MNSz.); *csillog, ragyog a szeme az örömtől; szeméből sugárzik az öröm; stb.* Egyes példák (pl.: *csillog, ragyog a szeme*) arra utalnak, hogy a szem úgy konceptualizálódik mint csillogó, ragyogó tárgy, amelyből sugárzik a fény. A fény metaforája, ahogy a későbbiekben is látni fogjuk, alapvető szerepet játszik az ember pozitív emocionális állapotainak a konceptualizációjában (Bańcerowski 2000: 349–52).

A HŐMÉRSÉKLET, a NYOMÁS és a SZÍN domének szorosan összefüggenek egymással. Az emberi szervezet megélnéskitése maga után vonja a testhőmérséklet, a belső nyomás növekedését, és – néha – a bőr kivörösödését. A magasabb hőmérséklet hatására a szervezet hőt sugároz, amely néha fényenergiával is párosulhat. A HŐ és a FÉNY metaforán alapuló nyelvi kifejezések pozitív konnotációkkal bírnak. Az öröm, a boldogság, a vidámság, az eufória, a jókedv, a derű úgy konceptualizálódnak, mint a hő, illetve mint a fény, amely az ember belsejében jelentkező energiát kívülre is sugározza, és amely elsősorban a szemekben és az arcon jelenik meg a már korábban említett a SZEM AZ ÉRZELMEK TARTÁLYA, A SZEM A LÉLEK TÜKRE, valamint az ARC A LÉLEK TÜKRE metaforáknak megfelelően, például: *szeméből sugárzik az öröm; sugárzik az arca a boldogságtól; az arcáról sugárzik az öröm; az arc örömtől sugárzik; csillog/ragyog a szeme az örömtől; öröm ragyog az arcán; ragyog az arca, nagyfokú örömet tükrözve; ...s szemünkben csillogott a régi derű* (MNSz.); *felcsillan a szeme az örömtől; ...egyszerre sötétedett el arcán a derű* (MNSz.); *Először még azt hitte, talán az öröm fénye* (MNSz.); *...de nyitva maradt szája körül vidámság fénysávja bujkált* (MNSz.); *Méltóságos, elégedett öröm hízott ki a szikár halásznép arcára...* (MNSz.); *az arca örömet tükröz; vkinek a szeme fénye* (szeme ragyogása); *fénylik az arc az örömtől; a boldogság kiült az arcára; tekintete derűt sugárzott; sugárzik róla a boldogság* (táj); *„Az öröm ragyogása áradt el rajta”* (Gárdonyi Géza); *„Arcán reszketett az öröm”* (Jókai); stb.

A HŐMÉRSÉKLET doménjében az ÉRZELEM MINT TŰZ (LÁNG) metaforát fedezhetjük fel, például: *ég az arca a boldogságtól; égnek az orcái a boldogságtól; tüzel a szeme a boldogságtól; ...arca*

egészen nekitüzesedett, pirulva ragyogott... (MNSz.); *a boldogság lobbanása* (MNSz.); *örömtűz; az öröm lángja ég a szemében*; „*Ezer helyütt lángolt öröm-tűz*” (Ady); *olvadozik az örömtől*; (majd) *elolvad a boldogságtól*; stb. Az utolsó két példa arra utal, hogy hő hatására az emberi szervezetben „olvadási” folyamat következik be, amely azonban nem a megsemmisülést, hanem az átértelt pozitív érzellemmel való egyesülést jelenti.

A NYOMÁS tartományában történő konceptualizáció a HŐMÉRSÉKLET és a TÉR doménjét is érinti, mivel a nyomás a SZÉLTÉBEN, HOSSZÁBAN VALÓ MOZGÁST idézi elő. Erre a mozgásra az jellemző, hogy az emberi test (vagy kebel, mell, szív) az ÉRZELMEK TARTÁLYAKÉNT, az érzelmek pedig SZUBSZTANCIÁKÉNT konceptualizálódnak. Ennek a szubsztanciának a belülről jövő nyomás következtében nő a térfogata, és ez a testnek, a kebelnek (mellnek), a szívnek, mint tartálynak, a szétfeszítését okozza. Ezt a konceptualizációt az alábbi példák illusztrálják: *dagad a keble (a melle, a szíve) az örömtől*; *öröm dagasztja a szívét*; *a boldogság szétfeszíti a keblét*; *...feszítette az öröm, nem tudott lépésben menni...* (MNSz.); *dagad a szíve a boldogságtól*; stb. A túlságosan nagy belső nyomás robbanáshoz vezethet (pl.: *Az öröm szívdobbanások ütemére robbant fel bennem...* (MNSz.); *hirtelen boldogságtól meghasad a szíve*; stb.), és ennek következtében a tartályból kiszabadulhat a tartalma (pl.: *örömkítőrés; árad belőle a jókedv és a derű; felszabadult öröm*; stb.).

A színdimenzió, amely nagyon szerényen van képviselve a nyelvi anyagban, azt vetíti elő, hogy az ember bőrének a színe a hőmérséklet és a vérnyomás hatására változik. Ez általában a piros színre vonatkozik, például: *az örömtől/örömeiben elpirul*; *pirosság ömlik el az arcán a boldogságtól*; *...a boldogság kitelepedett az arcára, arca egészen nekitüzesedett, pirulva ragyogott...* (MNSz.); stb. (Érdemes észrevenni, hogy a bőr piros színe főként a *szégyen* és a *harag* szavak által jelzett érzelmekre jellemző.)

A TÁRGY doménje szoros kapcsolatban áll az úgynevezett ontológiai metaforákkal, amelyek az absztrakt fogalmak, esetünkben az érzelmek, tárgyként és szubsztanciaként történő felfogására vonatkoznak. Ezek a metaforák lehetővé teszik, hogy az absztrakt fogalmak kézzel foghatóvá váljanak az ember számára. Így a pozitív érzelmekhez hozzárendelődnek a különböző tárgyakra és szubsztanciákra jellemző tulajdonságok. (Erről részben már volt szó a fentiekben.) Azt a helyzetet, amikor az ÉRZELEM MINT SZUBSZTANCIA (itt újból megjelenik a TEST MINT TARTÁLY metafora) kitölti az emberi test belsejét, az olyan nyelvi szekvenciák illusztrálják, mint például: *...erre még hatalmasabb öröm töltött be...* (MNSz.); *a boldogság betölti vkinek a szívét*; *békés derű töltötte be a lelkét*; *megtelik a szíve örömmel*; *a vidámság tölti el a lelkét*; stb., valamint a már NYOMÁS doménnél felsorolt példák is, pl.: *dagad a keble (a melle, a szíve) az örömtől*; *a boldogság szétfeszíti a keblét*; *...feszítette az öröm, nem tudott lépésben menni...* (MNSz.), stb. Az ÉRZELEM MINT SZUBSZTANCIA leggyakrabban „folyékony” állapotban jelenik meg, amelynek a forrása az ember belsejében rejlik (pl.: *árad belőle a jókedv [a boldogság, a vidámság, a derű]*; *derű ömlik el az arcán*; *örömcsepp*), de az egyes nyelvi kifejezések arra is utalnak, hogy az ÉRZELEM MINT FOLYADÉK az emberen kívül is létezhet. Itt olyan konceptualizáció lehetséges, amely az ÉRZELEM MINT HULLÁM metaforán alapul, és amely előnti az embert (pl.: *...előntött az öröm...* [MNSz.]; *Amikor megláttam a címet, előntött a boldogság...* [MNSz.]; *S mint a nap, előntött az öröm...* [MNSz.]), és aztán elfolyik (pl.: *elúszott a boldogság*). A szóban forgó érzelmek néha úgy konceptualizálódnak, mint a víz, amely körülveszi az embert, például *úszik a boldogságban*; *örömben úszik*; *örömmámorban úszik*; *boldogabb vizekre evezett*; *...ő, te a vígság folyója...* (MNSz.), „*Béni, kire Jolán kabátkáját bízták, boldogságban úszott*” (Herczeg Ferenc); *lubickol a boldogságban*; stb.

Az érzelmek olyan szubsztanciaként is konceptualizálódhatnak, amely kitölti az ember tartózkodási helyének a belső terét (pl.: *a szobában nagy vígság van*; *tele van a műhely a vidámsággal*; *csupa vidámság az egész ház*; „*Megtelt a szoba elevenséggel, lármával és vidámsággal*” [Móricz Zsigmond]; *...közhivatalba vidámság, mint üde lombba a fészek, úgy települt...* [MNSz.]; *...ebben a meglehetősen súlyos levegőjű otthonában azért jelen volt a vidámság is...* [MNSz.]; „*Hol a boldogság mostanában? Barátságos meleg szobában*” [Petőfi]; *A vidámság átterjedt a cirkuszra is*;

stb.), de megjelenhet a nyílt térben is (pl.: „Mit néznek ők, a csüggeteg szemek? / Talán egy antik domb szüreti táncát, / Hol körbe-körbe tombol a vidámság” [Juhász Gyula]; *nagy öröm volt országzerte; ... volt nagy öröm abban a városban...* [MNSz.]; *A derű pedig fölragyogott az álmos városban* [MNSz.]; „*Pista olyan izgékony volt, mint valami lány. Körülötte állandóan zaj, vígság, zűrzavar ... volt*” [Móricz Zsigmond]; „*A Schramek-házzal átellenben ... nagy vásári vígság zengett ki*” [Mikszáth Kálmán]; stb.).

A konceptualizáció egy másik irányát az érzelmek ÉLŐLÉNYKÉNT, illetve EMBERKÉNT történő értelmezése jelöli ki. Itt az olyan nyelvi szekvenciákról esik szó, amelyek számot adnak az érzelmek „életéről”, például: *a sok gyötrelme után megszületett a boldogság; a boldogsága rövid/hosszú életű volt; kiölte belőle a boldogságot; ... a boldogság csak játszik veled, megtanít...* (MNSz.); „*Mutass, csendes derű! Szép víziókat*” (Tóth); „*Élj vígan, játszódván a vígság keblében*” (Csokonai Vitéz Mihály); *ahogy kilépett a kapun, tavaszi derű fogadta; „Én a vidámság hangját keresém”* (Petőfi); „*Itt nemrég az öröm víg dala harsogott*” (Berzsenyi); stb. Az érzelmekhez az élőlények testiségével kapcsolatos más tulajdonságok is rendelődnek, például: *...öröm tapadt hozzájuk...* (MNSz.); *öröm ér vkit; kívül az öröm a szemére/arcára; ... a boldogság kitelepedett az arcára...* (MNSz.); *Enyhe derű bujkált végig a tömött sorokon, mint madár a lombokon...* (MNSz.); *Sikoltasz, és derű száll meg* (MNSz.); *De most, hogy elhagyta az a friss derű...* (MNSz.); *Körülötted a megtestesült „görög” derű* (MNSz.); „*Öröm fogta el ködbe borongó lelkemet*” (Csokonai); *Az öröm napfényben vágató állat, nyergeld meg...* (MNSz.); *...és olyan ellenállhatatlan vidámság fogja el, hogy nem ismer magára...* (MNSz.); *...olyan vidámság fogott el, hogy rákezdtem énekelni* (MNSz.); *Hangos vidámság jelezte, hogy...* (MNSz.); *Könnyű reggeli vidámság kapott el* (MNSz.); *... a régi önfeléd vidámság nem tért vissza* (MNSz.); *Hova tűnt a mezőt-kószáló vidámság?* (MNSz.); stb.

Az egyes nyelvi kifejezések a kívánt VENDÉG doménjét hívják elő, például: *várom, hogy jöjjön a boldogság; az öröm megjelent a szívében; végre eljött a régen várt boldogság; a szívében csupán boldogság lakozik; ...ők is parancsot kaptak, hogy a lelküket a közelgő vígság előtt tisztítsák meg, a kölcsönös szeretetre készüljenek...* (MNSz.); *Ne legyél szomorú! Jön még borúra derű...* (MNSz.); *...s szívemben semmi árnyék, semmi bánat, szívemben csak öröm* (MNSz.); *rám talált a boldogság; „Öröm, kit Schiller és Beethoven áldva zengett! / Jöjj el, jöjj el te szép, te kedves égi gyermek!”* (Juhász Gyula); stb.

Néha az érzelmek úgy konceptualizálódnak, mint az olyan lények, amelyeknek hatalmuk van az ember felett. A HATALOM metaforikáját az olyan példákban fedezhetjük fel, mint például: *a vidámság eluralkodott a teremben; a derű és a vidámság uralta az egész tánctermet; Emelkedett, kitűnő hangulat uralgott. Csupa vidámság...* (MNSz.); *átengedi magát az örömmel; ...s ott a saját mezején ki-ki zengte tovább s a vidámság így a „Körülzennyes” csárdából szerterepülve elfoglalta a várost...* (MNSz.); *örömeinek szabad folyást enged; hatalmába kerítette a vidámság; a boldogság birodalma; eluralkodott rajta az örömmámor; hatalmába kerítette az örömmámor; Madarat lehetne fogatni vele örömeiben; A béke és boldogság honában* (MNSz.); stb.

Az érzelmek megkaphatják az olyan tárgy dimenzióit is, amelyet valahol találtunk, szerezünk, találkoztunk vele; birtokolunk, átadunk másnak, amely hatást gyakorol ránk, amelyben osztozunk, amelyet elveszíthetünk stb., de tönkre is tehetünk, például: *boldogságot (örömet) talál; rálel a boldogságra; (sok) örömet szerez; örömet leli vmiben; sok örömet lelt benne; a boldogság forrása; Fölnevettem, öröm hullt rám, felébredtem* (MNSz.); *örömet mutat; elvenni az örömet; vki elrabolja vkinek a boldogságát; vkinek sok öröme van; nem volt sok öröme az életében; örömet, boldogságot mutat; örömet ad; boldogságot hoz; vki tönkre teszi vkinek a boldogságát; boldogságban (örömben) osztozik; vki elrontja vkinek az örömet; vki feldúlja vkinek a boldogságát; „Begyűjtjük a rét gabonáját és még büszkék sem lehetünk... bérünk van, nincsen örömünk”* (József Attila); *Most váratlanul nagy boldogság szakadt rá...* (MNSz.); *eltékozolja a boldogságot; „Nemcsak magad menél, elvitted a szülék vidámságát”* (Vörösmarty); *nem tudta elrejtteni az örömet; stb.*

Sok nyelvi példa a szóban forgó tárgy különleges értékére utal, például: *vki keresi a boldogságot*; „*A boldogság nyomában egy életen át jártam*” (dalszöveg); „*Egész életében a boldogságot kergette*” (Petőfi); *a boldogságot űzi*; *vki nagy boldogságot talált*; *Ha örömem nem volna, mennyi (ég) is pokol lenne*; *Ha nincs boldogság, akkor valami probléma van...* (MNSz.); *De úgy kell a boldogság, mint egy falat kenyér* (MNSz.); *Annyira szép volt az öröm. Annyira rendkívüli* (MNSz.); „*S lelke bár szomorú halálig, öröme, boldogságra vágyik*” (Reviczky Gyula); „*Hol vagy, hol vagy életünknek szép tündere, boldogság?!*” (Tompa Mihály); *néhány órának a boldogsága kárpótolta őt minden szenvedésért*; *megszennvedett a boldogságért*; *égi, örök boldogság*; *mennyei boldogság*; *Az ember legbelső vágya a boldogság, és az üresség megszüntetése* (MNSz.); *Béke, nyugalom, és boldogság. A mindenség* (MNSz.); *Mily csodás ez a békés, földöntúli boldogság!!!* (MNSz.); *Édes érzés jár ma át, Ez tán a boldogság, S azt is tudom, mit ér...* (MNSz.); *Kell a vidámság, mint tulipán szirmának a napfény* (MNSz.); stb.

Az érzelmek, bár pozitív minősítéssel bírnak, fizikai rendellenességet is okozhatnak, amely lehetetlenné teszi az emberi szervezet normális működését, például: *elszédítette a nagy boldogság*; *elveszti az eszét a boldogságtól*; *örömtől ittas*; *...és majd kijózanodik, ez csak a boldogság hatása...* (MNSz.); *elakadt a hangja az örömtől*; *az örömtől elakadt a lélegzete*; *eláll a lélegzete az örömtől*; „*Lelkem édes, mély mámorba szédült*” (Petőfi); *mámorittas*; „*Pirulva gondolt rá, hogy a férje a hitvány szerelmek mámorában összetévesztheti a ő keresztnevét egy máséval*” (Ambrus Zoltán); *magán kívül van örömeiben*; *(majd) megbolondul örömeiben (örömtől)*; *összeszorul a szíve a boldogságtól*; *örömtől mámoros*; stb.

A nyelvi anyag azt is mutatja, hogy a szóban forgó érzelmek, a fent említetteken kívül, ahogy az alábbi metaforák jelzik, konceptualizálódhatnak, mint ÉPÍTMÉNY (pl.: *nagy öröm vára*; *boldogságot épít*; *A boldogság milyen várát tudná vágy, akarát, remény felépíteni...* (MNSz.); *...s a boldogság tornyaiban...* (MNSz.); *...nap a délutáni órákban hanyatlani kezdett, benn a csendes boldogság otthonában a ház úrnőjét az enyészet szele érintette...* (MNSz.); *a boldogságot vmire alapítja*; *feldúlja vkinek a boldogságát*; *boldogságot rombol*, stb.), mint SZÁRNYAS ÁLLAT (pl.: *Kedv s öröm repkedtek...* (Kölcsey); *A vidámság elszállt* (MNSz.); *a mámor elszállt*; *elszállt az öröm*; *Hunyorgó vidámság... veri bennem fényes szárnyát...* (MNSz.); *...s ott a saját mezején ki-ki zengte tovább s a vidámság így a „Körülszennyes” csárdából szerterepülve elfoglalta a várost...* (MNSz.); *vkinek a szívében fészkel a mennyei boldogság*; *a boldogság kék madára*; *...közhivatalba vidámság fészkel rózsareményel.* (MNSz.); stb.), mint ÉTEL (pl.: *megízlelte a boldogságot*; *belekóstol a boldogságba*; *öröm (boldogság) élteti őt*, stb.)

A feljebb tárgyalt néhány pozitív érzelem konceptualizációja azt mutatja, hogy ez sokoldalú folyamat, amelyben különböző kognitív modellek különböző relációban állnak egymással, keresztezik egymást, vagy részlegesen fedik egymást. Elemzésünkben a konceptualizáció irányait elsősorban az érzelmeket átélő személy szervezetének a megfigyelése szabja meg. Ahogy Nowakowska-Kempna (1995: 114–7) írja a pozitív érzelmek átélésével kapcsolatos alapvető tapasztalat a bioenergetikai folyamatokkal függ össze, vagyis az „izgalom hullámai, azaz a bioenergia áramlata a testben az érverést, az intenzívebb szívdobogást, a belső szervek mozgását eredményezi”. Ez a tapasztalat tükröződik az érzelmek metaforizációjában is: a belső nyomás következtében létrejött MOZGÁS KÍVÜLRE, MOZGÁS FELFELÉ, MOZGÁS SZÉLTÉBEN-HOSSZÁBAN, a HŐ ÉS FÉNY energiájával való sugárzás stb. Ez tükrözi az érzelmek intenzitását és a felettük történő uralkodás lehetetlenségét (pl.: az áradó VÍZ, a HULLÁM, a HATALOM metaforikája, az érzelmek által okozott fizikai rendellenességek). Egyes konceptualizációk viszont az átélt érzelmek pozitív viszonyait tükrözik (pl.: a VENDÉG, az értékes TÁRGY, az ÉTEL metaforikája).

SZAKIRODALOM

- A magyar nyelv értelmező szótára.* 1984. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára.* 1970. Főszerk.: Benkő Loránd. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Bañcerowski, J. 1999. A világ nyelvi képe mint a szemantikai kutatások tárgya. *Magyar Nyelv.* 95: 188–95.
- Bañcerowski, J. 2002. A profilírozás mint nyelvészeti fogalom. *Nyr.* 126: 321–9.
- Bañcerowski, J. 2003. Az ábrázolás fogalma a kognitív nyelvészetben. *Nyr.* 127: 196–206.
- Bañcerowski, J. 2000. A szavak kapcsolódási mechanizmusa a világ nyelvi képének tükrében. *Nyr.* 124: 349–52.
- Bárdosi Vilmos (főszerk.) 2003. *Magyar szólástár.* Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Hadrovics László 1995. *Magyar frazeológia.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kiss Gábor (szerk.) 1998. *Magyar szókincstár.* Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Lakoff, G., Johnson, M. 1980. *Metaphors We live By.* University of Chicago Press, Chicago.
- Lakoff, G., Johnson, M. 1981. *Conceptual Metaphor in Everyday Language. Philosophical Perspectives on Metaphor.* University of Minnesota Press, Minneapolis.
- Magyar Nemzeti Szövegtár (= MNSz.).* Magyar Tudományos Akadémia, Nyelvtudományi Intézet, Budapest. 1998–2003.
- Magyar Értelmező Kéziszótár.* 2003. Főszerk. Pusztai Ferenc. (Második, átdolgozott kiadás). Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Nowakowska-Kempna, I. 1995. *Konceptualizacja uczuć w języku polskim.* Katowice.
- Nyomárkay István 2000. A világ nyelvi képe az idegen szavak tükrében egy horvát drámában és magyar fordításában. *Nyr.* 124: 487–94.
- O. Nagy Gábor 1976. *Magyar szólások és közmondások (2. kiadás).* Gondolat, Budapest.
- Pajdzińska, A. 2000. Jak mówimy o uczuciach? Poprzez analizę frazeologizmów do językowego obrazu świata. In: Jerzy Bartmiński szerk.): *Językowy obraz świata.* Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin. 83–103.
- Wierzbicka, A. 1971. *Kocha, lubi, szanuje. Medytacje semantyczne.* Warszawa.
- Wierzbicka, A. 1999. Mówienie o emocjach. Semantyka, kultura, poznanie. In: Wierzbicka, A.: *Język – umysł – kultura.* Warszawa.

Bañcerowski Janusz

SUMMARY

Bañcerowski, Janusz

Some issues of the conceptualisation of positive emotions

Feelings are phenomena that cannot be expressed linguistically, i.e., in words. Thoughts have structure that can be reconstructed with the help of words; but feelings, by their very nature, do not have structure, hence they are linguistically inexpressible. Despite the fact that we are unable to literally describe what we feel, we can still speak about emotions making extended use of metaphors that “copy” predefined patterns, conventionalised linguistic forms, units, phraseologisms, etc. In view of the foregoing, the present paper tries to define the fundamental direction of the conceptualisation of positive emotions. The linguistic material shows that, in order to fulfill that task, the following cognitive domains have to be accessed: (1) the domain of SPACE (characterised by the notions MOVEMENT IN, MOVEMENT OUT, MOVEMENT UP and MOVEMENT DOWN); (2) the domain of SEEING; (3) the domain of TEMPERATURE; (4) the domain of PRESSURE; (5) the domain of COLOUR; (5) the domain of OBJECT (i.e., the perception of emotions as pseudo-bodies like OBJECT in general, and its concrete forms like CONTAINER, BUILDING, FOOD, etc.) that is closely related to the domain of SUBSTANCE (occurring either generally or more concretely as WATER, LIQUID, etc.); (7) the domain of LIVING CREATURE (HUMAN BEING, GUEST, ANIMAL); and (8) the domain of POWER.